

IQTISODIY MUNOSABATLAR SUBYEKTI SIFATIDA UY XO'JALIKLARINING MOHIYATI VA MAZMUNI

Eshqulova Xilola Shoyimqul qizi

GulDU katta o'qituvchisi i.f.f.d., PhD

Annotatsiya. *Mazkur mavzuda uy xo'jaliklari iqtisodiy tizimning muhim subyekti sifatida ko'rib chiqiladi. Uy xo'jaliklari nafaqat iste'molchi, balki ishlab chiqarish jarayonida mehnat resurslarini ta'minlovchi omil sifatida ham iqtisodiy faoliyatda faol ishtirok etadi. Annotatsiyada uy xo'jaliklarining tarkibi, vazifalari, funksiyalari, daromad manbalari va iste'mol tuzilmasi tahlil qilinadi. Shuningdek, ularning bozor munosabatlaridagi o'rnini va davlat bilan o'zaro iqtisodiy aloqalari ham yoritiladi. Tadqiqotda uy xo'jaliklarining iqtisodiy qarorlar qabul qilishdagi roli ham alohida e'tiborga olinadi.*

Kalit so'zlar: *Uy xo'jaligi, iqtisodiy subyekt, iste'molchi, daromadlar, xarajatlar, mehnat bozori, bozor munosabatlari, iqtisodiy qarorlar, iqtisodiy tizim, davlat va uy xo'jaliklari munosabatlari*

Tahlil va natijalar. Uy xo'jaligi to'g'risida so'z yuritish ekanmiz, biz eng avvalo, uy xo'jaligi va oila tushunchalarini o'zaro farqlab olishimiz zarur. Oila deganda qarindoshlik munosabatlari bilan bog'langan bir uyda yashovchi insonlar tushuniladi. Uy xo'jaligi vazifalari, yashash joyi, byudjeti va birga yashovchi insonlar jamoasini o'zida namoyon qiladi. Uy xo'jaliklarining iqtisodiy munosabatlar tizimidagi o'rnini va ularning mohiyati to'g'risidagi qarashlar asrlar davomida o'zgarib bordi. Uy xo'jaliklari borasidagi qarashlar eramizdan avvalgi (V-IV asrlar) yunon faylasuflari (Ksenofontning) ilk qarashlaridan, XX asrning so'nggi 50-60 yillarida vujudga kelgan oila borasidagi yangi iqtisodiy qarashlarga qadar transformatsiyalashib bordi.

Uy xo'jaligi haqidagi tarqoq fikrlarni umumlashtirish dastlab qadimgi Yunonistonda yuz bergan. Ksenofont muomalaga "Oykonomiya", ya'ni, "Xo'jalik yuritish" tushunchasini kiritgan.¹ U har bir fuqaro boy bo'lishi uchun oqilona xo'jalik yuritish vazifalarini to'g'ri taqsimlab, o'z vaqtida bajarilishini ta'minlashi, zaxira hosil etishi, turarjoylarni qurish zarur, deb bilgan. Qadimgi dunyoda tovar-pul munosabatlari hali chuqur ildiz otmagani, natural iste'mol katta bo'lgani bois Ksenofont uy xo'jaligi pul to'plashi shart emas, deb hisoblagan. U xo'jalik yuritish bu orqadagi urf-odatlariga tayanishini ta'kidlagan. Xo'jalik yuritish jarayoni tabiiy jarayon hisoblangan. Chunki o'sha kezlarda hukmron bo'lgan an'anaviy tizimga xos munosabatlar urf-odatlar o'zgarishiga qarab yuz bergan.

¹ История экономических учений : учебник и практикум для академического бакалавриата / под ред. С. А. Толкачева. - М.: Издательство Юрайт, 2015. - 511 с. - Серия : Бакалавр. Академический курс - С. 214-242.

Arastu uy xo'jaligini siyosiy va iqtisodiy tizimning asosi, deb baholagan va xo'jalik yuritish jarayonini oilaning hayot kechirish sharti sifatida qaragan.²

Uy xo'jaligiga dehqonchilik va hunarmandchilik bilan bog'liq holda qarash o'rta asrga ham xos bo'lgan. Iqtisodiy qarashlarda hukmron va qaram xo'jaliklar bo'lingan, chunki uy (xonadon)lar shunday tabaqalarga ajralgan. Bunday qarashlar hunarmandchilik nizomlarida ham qayd etilgan. G'arbda tsex a'zolari kasbikoriga qarab, tsexga kiruvchi hunarmand xo'jaliklari faoliyatiga oid nizomlar bo'lgan. Bu nizomlarda tsex ichidagi munosabatlarni tartibga soluvchi qoida belgilangan. Sharqda, jumladan, O'rta Osiyo shaharlarida hunarmandchilik sanoati aslida uy sanoati hisoblanib, oilaviy xarakterga ega bo'lgan. Biroq, bu jabhada usta, xalifa va shogird kabilar toifasidagi kishilar mehnati ham qo'llanilgan. Ular o'rtasidagi munosabatlar maxsus nizom – risolalar talabiga binoan olib borilgan. Bunda oila a'zolarining mehnatidan ham foydalanilgan. Shu sababli oilaviy munosabatlar iqtisodiy mazmun kasb etgan. Ammo risolalarda bu munosabatlar qayd etilmagan.

Agar ilgari uy xo'jaliklariga an'anaviy tizimning tarkibiy qismi sifatida qaralgan, bo'lsa, keyinchalik ular bozor tizimi nuqtai-nazaridan o'rganildi. Iqtisodiyot nazariyasi fan sifatida paydo bo'lgach, uy xo'jaligiga oid tarqoq fikrlar kontseptual shakl olib, nazariya darajasiga ko'tarildi. Klassik va neoklassik nazariyada unga bozor munosabatining agenti sifatida qarala boshlandi.

Merkantilistlar savdo-sotiqqa urg'u berib, xonadonlarning asosiy vazifasi pul to'plab, boylik orttirish, deb hisoblashgan.³

Klassik nazariya asoschilari A. Smit⁴ va D. Rikardo⁵ jamiyat boyligi taqsimlanishini va ishchilar xonadoni turli boylikka ega bo'lishini qayd etdilar. D. Rikardo ishchilarning ahvolini real ish haqi belgilashini va bu pul daromadiga, iste'mol tovarlari narxiga bog'liq bo'lishini asosladi⁶. U ishchi kapitalistlar va er egasi, uy xo'jaliklari boylikning turli qismlarini o'zlashtirishiga tabiiy holat sifatida qaraydi.

Ilk neoklassik nazariya vakillari (marjinalistlar) uy xo'jaliklari iste'moli naflilikning pasayib borishi qonuni ta'sirida bo'lishini asoslaydilar. E. Gossen tovarlar ko'plab xarid etilib, iste'mol to'ygan sari qo'shimcha tovarlar nafliligi pasayishiga moyil bo'lishini aytib o'tadi⁷. Marjinalistlar xonadon iste'moli uchun tovarlarni tanlab olish zarur, shu sababli to'yingan bozorga nafliligi yuqori yangi tovarlar taklif etilishi zarur, deb bilishgan. Ular shunday bo'lganda iste'molchi xonadonlar va ishlab chiqaruvchi firmalar faoliyati uyg'unlashuvini qayd etdilar.

² <https://iphlib.ru/library/collection/newphilenc/document>

³ Экономическая теория / Под ред. Е. Н. Лобачёвой. — 2-е изд. — М.: Высшее образование, 2009. — 51 - С. 242.

⁴ Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. - М.: Эксмо, 2016. – С. 87.

⁵ https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Econom/Maib/index.php

⁶ Рикардо Д. Начало политической экономии и налогообложения. М.:Эксмо, 2016..Ст. 127.

⁷ https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Econom/Maib/index.php

Oila byudjetini F.Lepledan so'ng avstriyalik iqtisodchi olim E.Engel atroflicha o'rgandi. U oila daromadlari miqdori bilan uning xarajatlari tarkibi o'rtasidagi aloqadorlikni asoslab beradi. Uning bu boradagi nazariyasi mujassamlashgan qonun keyinchalik nazariy "Engel qonuni" nomini oldi.⁸

Zamonaviy iqtisodiy tafakkur uy xo'jaligini bozor iqtisodiyoti sharoitida ishlab chiqarishni va inson kapitalini takror ishlab chiqarishni ta'minlovchi, o'z ehtiyojlarini maksimal darajada qondirishga intiluvchi, mustaqil tarzda qarorlar qabul qiluvchi, tarkibida bir yoki bir necha shaxslar bo'lgan iqtisodiy birlik sifatida talqin etadi.

Insoniyat jamiyati taraqqiyotining turli bosqichlarida iqtisodiy tizimlar doirasida uy xo'jaligi alohida institut sifatida: turli tashkiliy shakllarga egaligi, mamlakat xo'jaligida ma'lum bir vazifani bajarishi, ichki va tashqi vositalar ko'magida tartibga solinishi bilan ajralib turadi.

⁸ <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k61559g/f139.pagination>

1-rasm. Uy xo'jaligining tadrijiy taraqqiyoti jarayonida asosiy rivojlanish bosqichlari⁹

Uy xo'jaligining tadrijiy taraqqiyoti jarayonida uning quyidagi asosiy rivojlanish bosqichlarini ajratib ko'rsatishimiz mumkin (1-rasm).

Uy xo'jaliklari taraqqiyotining turli bosqichlarida ularning jamiyat iqtisodiyotidagi o'rnini aniqlashtirish ayrim xulosalar chiqarishga imkon beradi.

Quyida keltirib o'tilgan 1-rasmda uy xo'jaliklari rivojlanish bosqichlari va ularning ta'rifi yuzasidan fikrlarga to'xtalib o'tamiz. Bunda har bir davr va uning mohiyatiga alohida ta'rif keltirib o'tilgan.

Birinchidan, uy xo'jaligi o'zida rasmiy va norasmiy xulq-atvor qoidalari majmuini aks ettirgan holda, doimo milliy iqtisodiyotning asosiy subyektlaridan biri bo'lib kelgan.

Ikkinchidan, uy xo'jaligi iqtisodiy faolligini rag'batlantiruvchi asosiy kuch oilaning farovon hayot kechirishi va oilaning asosiy funktsiyalarini samarali tarzda ro'yobga chiqarilishi uchun zaruriy shart-sharoitlar yaratish va uni har tomonlama qo'llab-quvvatlashdan iboratdir.

Uchinchidan, insoniyat jamiyati rivojlanishining har bir bosqichida uy xo'jaligi o'ziga xos tashkiliy shakllarda, xususan an'anaviy iqtisodiy tizimda u ibtidoiy jamoa va sal keyinroq esa alohida oila; qadimgi dunyoda esa quldorlik xo'jaligi, erkin fuqarolar; o'rta asrlarda- feodal xo'jalik, krepostnoy dehqon xo'jaligi, erkin dehqon, hunarmand, savdogar, sudxo'r; bozor iqtisodiy tizimida esa- tadbirkor xo'jaligi, yollanma ishchi, erkin dehqon, hunarmand, savdogar kabi ko'rinishlarda namoyon bo'ladi.

To'rtinchidan, uy xo'jaligi faoliyatining asosiy mahsuloti va tovari muayyan bir tarixiy sharoitlarda uy xo'jaligining o'zida va undan tashqarida u yoki bu ko'rinishda foydalaniluvchi ishchi kuchidir.

Beshinchidan, uy xo'jaligi iste'molchi sifatida o'z ehtiyojlarini qondirishi uchun zaruriy ne'matlar manbaiga ega bo'lishi kerak.

Oltinchidan, an'anaviy iqtisodiy tizimda yaxlit tarzda jamiyat iqtisodiyotining negizini tashkil etuvchi va ayni paytda uning tarkibiy qismi sanaluvchi uy xo'jaliklari asrlar davomida turlicha shart-sharoitlarda shakllangan tartib-qoidalar, urf-odatlar va insonlarni hayot tarzi asosida tartibga solib kelingan. Bunda har bir xo'jalik, asosan, o'z kuchi va imkoniyatlariga tayangani holda, o'z manfaatlarini ro'yobga chiqarishga intilganlar.

⁹ Бадалов Дж.Ш. Миллий иқтисодиётда уй хўжаликларининг иқтисодий функциялари. Монография - Т.: "Иқтисодийот", 2013.-Б.15.

K.Makkonel va S.Bryular uy xo'jaligini iqtisodiyotni resurslar bilan ta'minlovchi va mazkur resurslar hisobiga olingan pul daromadlarini insonning moddiy ehtiyojlarini qondiruvchi tovar va xizmatlar sotib olish uchun sarflovchi, umumiy byudjet va yashash joyiga ega bo'lgan bir yoki bir necha shaxslardan iborat bo'lgan xo'jalik birligi sifatida talqin qiladilar. Uy xo'jaligi tushunchasi ijtimoiy ishlab chiqarishda band bo'lgan va band bo'lmagan shaxslarni, ishlab chiqarish vositalari, yer, yirik va mayda kapital egalari, yollanma ishchilar va barcha iste'molchilarni o'z ichiga qamrab oladi¹⁰. Uy xo'jaligi borasida keltirilgan ushbu ta'rifning quyidagi jihatlarigae'tiborqaratish talab etiladi:

birinchidan, uy xo'jaligi umumiy tashkil etuvchilari bilan birlashgan yagona byudjet va umumiy yashash joyiga ega bo'lgan umumdavlat xo'jalik tizimining agenti hisoblanadi;

ikkinchidan, uy xo'jaligi - resurslar ta'minotchisi (ishlab chiqaruvchi) va ayni vaqtda tovar va xizmatlarning iste'molchisi, ya'ni ijtimoiy takror ishlab chiqarish jarayonlarining faol ishtirokchisidir;

uchinchidan, uy xo'jaligi-oddiy iste'molchi, yollanma ishchi yoki er, mehnat, kapital kabi resurslarning katta yoki kichik mulkdori bo'lgan, insonlardir;

to'rtinchidan, uy xo'jaligiga nafaqat ijtimoiy takror ishlab chiqarish jarayonida band bo'lganlarni, balki, unda band bo'lmaganlarni ham o'z ichiga oladi.

Tarixiy, diniy va boshqa ijtimoiy- iqtisodiy omillarga bog'liq ravishda uy xo'jaliklari turlicha shakl va o'lchamlarga ega bo'lishlari mumkin. Uy xo'jaliklari nokorporativ birlik sifatida baholanadi, chunki ular yuridik shaxs sifatida ta'sis qilinmaydilar".¹¹ Keltirilgan ta'rifdan ikkita holatni ajratib ko'rsatish lozim:

Birinchidan – uy xo'jaligi nafaqat ijtimoiy –iqtisodiy, balki ijtimoiy-axloqiy kategoriya ham hisoblanadi, chunki ta'kidlanganidek, uning shakli va o'lchamlari tarixiy, diniy va boshqa ko'plab omillarga bog'liq bo'ladi.

Ikkinchidan – uy xo'jaligi insonlarning uyushgan guruhi bo'lgani holda, korporativ birlik hisoblanmaydi va yuridik shaxs sifatida ta'sis qilinmaydilar va ular jismoniy shaxs sifatida baholanadi.

¹⁰ Макконел К.Р., Брю С.П. Экономикс: Принципы, проблемы и политика/: в 2х томах-М.: Инфра-М, 2003.-С.386.

¹¹ Статистический словарь. / Под ред. Ю.А. Юркова – М., 2001г.

Xulosa. Uy xo'jaliklari iqtisodiy munosabatlarning muhim subyekti sifatida bozor iqtisodiyoti tizimida markaziy o'rin egallaydi. Ular mehnat resurslarini taqdim etuvchi, iste'molchi va shu bilan birga bozor talabining shakllanishida ishtirok etuvchi asosiy iqtisodiy birlikdir. Uy xo'jaliklari daromad manbalarini shakllantirib, iste'mol va jamg'arma orqali resurslarning qayta taqsimlanishida faol ishtirok etadilar. Ularning iqtisodiy faoliyati nafaqat individual farovonlikni, balki butun jamiyat iqtisodiy barqarorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Shu nuqtai nazardan qaralganda, uy xo'jaliklarining iqtisodiy qarorlar qabul qilishdagi roli, moliyaviy savodxonligi va bozor bilan o'zaro aloqalari davlat iqtisodiy siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lishi lozim. Zero, kuchli va barqaror uy xo'jaliklari — barqaror milliy iqtisodiyotning tayanchidir

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Smit A. Tadqiqot xalq boyligining tabiati va sabablari haqida. – M.: Sotsekgiz, 1962. – 620 s.
2. Rikardo D. Siyosiy iqtisodiyot va soliqqa tortish asoslari. – M.: Nauka, 1993. – 540 s.
3. Gossen G. G. Insoniy munosabatlar qonunlarining rivojlanishi va ularning davlat xo'jaligi fanlari bilan bog'liqligi. – SPb.: Iqtisodiyot, 2003. – 398 s.
4. Engel E. Ishchilarning oila byudjeti haqida. // Statistik obzor. – 1857. – №8. – B. 15–26.
5. Makconnell K.R., Bryu S.L. Ekonomiks: printsiplar, muammolar va siyosat: 2 tomlikda. – M.: Respublika, 2007. – T.1. – 528 s.
6. Ksenofont. Oykonmik. – M.: Lodomir, 1993. – 180 s.
7. Aristotel. Politika. – M.: Misl, 1997. – 412 s.
8. Ma'rufov A.A., Qoraev A.A. Iqtisodiy nazariya. – T.: "Fan va texnologiya", 2019. – 476 b.
9. Azimov N.X., Saliev A.S. Iqtisodiy ta'limotlar tarixi. – T.: "Iqtisodiyot", 2018. – 398 b.
10. Faxrullayev A.H., Rahimov J.Q. Iqtisodiyot nazariyasi. – T.: "Fan va texnologiya", 2021. – 450 b.
11. Nazarov U.N., Rashidov F.R. Iqtisodiy ta'limotlar tarixi. – T.: "Yangi asr avlodi", 2020. – 360 b.
12. Karimov M.I. Oilaviy iqtisodiyot asoslari. – T.: "Iqtisodiyot", 2018. – 210 b.